

Victor Zaslavsky

Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΘΝΟΤΗΤΕΣ

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΡΙΣΗ των εθνοτήτων στη Σοβιετική Ένωση είναι πιθανότατα η οξύτερη μορφή με την οποία εκδηλώνεται η γενική κρίση των κοινωνιών σοβιετικού τύπου. Ενώ η επιδείνωση της οικονομικής κρίσης εξασθένησε την ΕΣΣΔ ως υπερδύναμη, η κρίση των εθνοτήτων απειλεί την ίδια την επιβίωση της σοβιετικής αυτοκρατορίας, η οποία μετά από εβδομήντα χρόνια ζωής, εισήλθε τελικά σε μια περίοδο αποσύνθεσης. Σήμερα, η Σοβιετική Ένωση φυλλορροεί μ' ένα τέτοιο ρυθμό ώστε κανείς δεν μπορεί να αποτολμήσει μια πρόγνωση για το ποια όψη θα έχει ο χάρτης της χώρας το 1995. Οι κυβερνήσεις τεσσάρων από τις δεκαπέντε σοβιετικές δημοκρατίες —Εσθονία, Λεττονία, Λιθουανία και Γεωργία— έχουν ήδη επίσημα διακηρύξει την πρόθεσή τους να επιδιώξουν την πλήρη πολιτική ανεξαρτησία τους στο άμεσο μέλλον, ενώ τα αποσχιστικά κινήματα συνεχώς ενδυναμώνονται στις δημοκρατίες της Ουκρανίας και της Μολδαβίας.

Η ταχύτητα με την οποία προχωρά η κατάτμηση της ΕΣΣΔ μπορεί να κατανοηθεί μόνον εάν ληφθεί υπόψη η δομική βάση της σημερινής κρίσης. Οι μεγαλύτεροι σοβιετικοί οικονομολόγοι συμφωνούν σήμερα ότι το σταλινικό πολιτικο-διοικητικό σύστημα όχι μόνο κατασπατάλησε τις άπειρες φυσικές πηγές που είχε στη διάθεσή του, αλλά και το αναπτυξιακό δυναμικό κι ακόμα την ικανότητα να διατηρήσει το status quo. Το υψηλό επίπεδο εσωτερικής σταθερότητας στη μετα-σταλινική ΕΣΣΔ, όπου ο τρόμος και ο κτηνώδης καταναγκασμός περιορίστηκαν σ' αξιοσημείωτο βαθμό, εξαρτήθηκε κατά μεγάλο μέρος, από τις ειδικές συνθήκες και από τις κοινωνικές πολιτικές που χαρακτήρισαν τη μακρά περίοδο οικονομικής μεγέθυνσης. Οι συνθήκες και οι πολιτικές αυτές, που συχνά οι σοβιετολόγοι τις αποκαλούν «κοινωνικό συμβόλαιο» ή «κοινωνικό συμβιβασμό» ανάμεσα στο κόμμα-κράτος και στον πληθυσμό, περιελάμβαναν τη σταθερότητα των τιμών και την απουσία πληθω-

ρισμού, την ασφάλεια της εργασίας και μια εξισωτική πολιτική για τους μισθούς, μια ημι-ελεύθερη αγορά εργασίας και την προνομιούχα μεταχείριση εθνικών ομάδων με μόνιμη εγκατάσταση σε δικό τους έδαφος.

Αυτό το κοινωνικό συμβόλαιο, που εξασφάλισε για κάποιο χρονικό διάστημα μια αργή αλλά σταθερή αύξηση των καταναλωτικών αγαθών και την άνοδο του επιπέδου ζωής γενικότερα, προσέλαβε θετικά γνωρίσματα για τον πληθυσμό και απετέλεσε τη βάση της συναίνεσης στη σοβιετική κοινωνία. Το κοινωνικό συμβόλαιο παρουσιάστηκε στον πληθυσμό από τον ισχυρό ιδεολογικό μηχανισμό και την προπαγάνδα «όχι μόνο σαν μια σειρά υλικών ευεργετημάτων, αλλά σαν κανόνες ή συμφωνίες που έγιναν αποδεκτές από την πλειοψηφία και από τις élite ως προβλεπόμενες και αμερόληπτες ρυθμίσεις του οικονομικού παιχνιδιού».

Η οικονομική παρακμή εξασθενίζει ακόμη περισσότερο την ικανότητα του συστήματος να συντηρεί αυτή την οργανωμένη συναίνεση, από τη στιγμή που τα αυξανόμενα έξοδα της κοινωνικής πολιτικής και των μέτρων που εφαρμόστηκαν για να συντηρήσουν την εσωτερική σταθερότητα και τη νομιμότητα του καθεστώτος γίνονται πλέον δυσβάσταχτα. Η εξάντληση του μοντέλου της αύξησης και η ανικανότητα μιας οικονομίας σε υψηλό βαθμό γραφειοκρατούμενης, υπερσυγκεντρωτικής και υπερστρατικοποιημένης, να αυξήσει την παραγωγικότητα και να χρηματοδοτήσει τουλάχιστον τις σημαντικότερες κοινωνικές πολιτικές, είναι οι αιτίες της σημερινής κατάρρευσης της σοβιετικής πολιτικής για τις εθνότητες. Ωστόσο, η πολιτική αυτή, μακροχρόνια, υπήρξε από τις πιο επιτυχημένες μεταξύ εκείνων που υιοθετήθηκαν από το σοβιετικό καθεστώς στο κοινωνικό πεδίο. Η βαθύτερη γνώση των αρχών και της πρακτικής αυτής της πολιτικής θα χρησιμεύσει για να καταλάβουμε τις εξελίξεις που οδήγησαν στη σημερινή κατάσταση της κρίσης.

Μαρξισμός-λενινισμός, εθνικισμός και μορφολογία της ΕΣΣΔ

Η ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΘΝΟΤΗΤΕΣ, ως σύστημα θεωρητικών συλλήψεων, πάγιων πρακτικών και θεσμικών προσανατολισμών που ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ εθνοτήτων σ' ένα πολυεθνικό κράτος, πηγάζει από την ιστορική εξέλιξη που ακολούθησε η σοβιετική κοινωνία. Είναι πολύ γνωστό ότι από τη σκοπιά της φιλοσοφίας εθνικισμός και μαρξισμός-λενινισμός δεν συμβιβάζονται. Η βαθύτερη αντίληψη που θεωρεί τον εθνικισμό σαν μεταβατικό κοινωνικό φαινόμενο, υποταγμένο στην ταξική πάλη, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί εργαλειακά για την επίτευξη άμεσων πολιτικών σκοπών, αποδείχθηκε

πολύ χρήσιμη για την κατάκτηση της εξουσίας από τους μπολσεβίκους.

Πριν την Επανάσταση του Οκτώβρη, το δικαίωμα των εθνών για αυτοδιάθεση, δηλαδή το δικαίωμα των λαών να διάγουν μια ανεξάρτητη πολιτική ζωή, γίνεται το κεντρικό σημείο του μπολσεβίκικου προγράμματος σε ό,τι αφορά το ζήτημα των εθνοτήτων. Ο Λένιν, ο οποίος σκοπό είχε «να συνδυάσει σε μια μοναδική γενική έφοδο όλες τις εκδηλώσεις πολιτικής αντίθεσης, διαμαρτυρίας και αγανάκτησης» για να ανατρέψει τον τσαρισμό, δεν μπόρεσε να αγνοήσει τη δύναμη του εθνικισμού. Το σύνθημα για αυτοδιάθεση επέτρεψε στους μπολσεβίκους να επιτύχουν την υποστήριξη των πολυάριθμων εθνικών κινημάτων που είχαν εμφανιστεί στα διάφορα μέρη της ρώσικης αυτοκρατορίας. Ολόκληρο το πρόγραμμα του Λένιν για τις εθνότητες σκοπό είχε να χρησιμοποιήσει τις εθνικιστικές δυνάμεις για να εξασθενήσει την τσαρική εξουσία και αργότερα την προσωρινή κυβέρνηση. Αφού κατέκτησαν την εξουσία, οι μπολσεβίκοι αντιμετώπισαν την αποσύνθεση της ρώσικης αυτοκρατορίας, της οποίας η διάλυση σε μικρά εθνικά κράτη απειλούσε να αποδυναμώσει τις οικονομικές βάσεις του επαναστατικού κράτους που ήθελαν να θεμελιώσουν. Κατά συνέπεια, η αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης επανακαθορίστηκε σχεδόν αμέσως μετά την Επανάσταση του Οκτώβρη. Ήδη το 1917 ο Στάλιν βεβαίωνε πως η σοβιετική κυβέρνηση δεν μπορούσε να επιτρέψει στον εθνικό αυτοκαθορισμό να χρησιμεύσει σαν κάλυμμα στην αντεπανάσταση· υποστηριζόμενος από πολλούς άλλους μπολσεβίκους αρχηγούς, ο Στάλιν συνεβούλευε τον περιορισμό του ελεύθερου αυτοκαθορισμού των εθνών, προσφέροντας αυτή την ελευθερία στους εργαζόμενους και αρνούμενος αυτό τον αυτοκαθορισμό στην αστική τάξη.

Αυτή η πρώτη απόπειρα υποκατάστασης της αρχής της εθνικής αυτοδιάθεσης από την προλεταριακή αυτοδιάθεση, αν και τυπικά αποκρούστηκε από τον Λένιν, υπογραμμίζει τον καθαρά προπαγανδιστικό χαρακτήρα του περίφημου άρθρου (που διατηρήθηκε σ' όλα τα επόμενα σοβιετικά συντάγματα) που καθιέρωνε την κυριαρχία των δημοκρατιών και το δικαίωμά τους να εξέλθουν με τη θέλησή τους από τη Σοβιετική Ένωση. Η διασκήρυξη του δικαιώματος για αυτοδιάθεση, χρησίμευσε απλούστατα στην εξάλειψη της ψυχολογικής αντίστασης από τη μεριά των διαφόρων εθνικών ομάδων και στη διαμόρφωση ενός ενιαίου κράτους.

Ένα από τα κύρια καθήκοντα που απασχολούσαν τη νέα σοβιετική κυβέρνηση ήταν να αναπτύξει νέες μορφές πολιτικής οργάνωσης για τον πολυεθνικό πληθυσμό της χώρας. Οι μπολσεβίκοι, που πριν το Νοέμβρη του 1917 είχαν αντιταχθεί έντονα στην ομοσπονδιακή ιδέα, άλλαξαν στάση απέναντι στο φεντεραλισμό και τον θεώρησαν απαραίτητο εργαλείο για να ενώσουν τα υπολείμματα της νεκρής αυτοκρατορίας. Δεδομένου ότι στις συνοριακές περιοχές

είχαν ήδη δημιουργηθεί εθνικά κράτη, ο Λένιν δεν είχε άλλη επιλογή από το να οικοδομήσει τη νέα ομοσπονδία βασιζόμενος στην αρχή της εθνικής-εδαφικής αυτονομίας. Η σοβιετική Ρωσία, όπως έγραψε ο Richard Pipes, υπήρξε το πρώτο μοντέρνο κράτος που έθεσε την εθνική αρχή στη βάση της ομοσπονδιακής δομής του.

Οι πρώτες σοβιετικές πολιτικές που αφορούσαν τη διαμόρφωση του κράτους είχαν επηρεασθεί έντονα από το άρθρο του Στάλιν του 1913 ο *Μαρξισμός και το εθνικό ζήτημα* και ειδικά από το σταλινικό ορισμό του έθνους, που περιελάμβανε και το έδαφος μεταξύ των απαραίτητων ιδιοτήτων του έθνους: «Ένα έθνος είναι μια κοινότητα προσώπων ιστορικά οικοδομημένη, σταθερή, διαμορφωμένη στη βάση μιας γλώσσας, ενός εδάφους, μιας κοινής οικονομικής ζωής, και μιας πνευματικότητας που εκδηλώνεται με μια κοινή κουλτούρα». Μια από τις θεμελιώδεις καινοτομίες που χαρακτήρισαν τη διαμόρφωση του ομοσπονδιακού κράτους με σοβιετικό καθεστώς, βασίζεται κυρίως στον σταλινικό δεσμό μεταξύ εθνότητας, εδάφους και πολιτικής διοίκησης, και περιέχεται στην ιδέα του εθνικού κράτους.

Η ενσωμάτωση της εθνικής περιφέρειας σ' ένα μοναδικό κράτος, που κατακτήθηκε κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, ολοκληρώθηκε το 1922 με τη γέννηση της Ένωσης των Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών. Η έννοια του εθνικού κράτους μετασχηματίστηκε σε θεσμική πραγματικότητα δημιουργώντας μια ομοσπονδία εθνικο-εδαφικών ενοτήτων οργανωμένων σε μια φροντισμένη και κατεργασμένη διωκητική ιεραρχία. Αυτή η περίπλοκη διαδικασία ολοκληρώθηκε περίπου στα τέλη της σταλινικής εποχής. Ο αριθμός των επισήμως ανεγνωρισμένων εθνότητων περιορίστηκε βαθμιαία από 190 και περισσότερες που ήταν στην απογραφή του 1926 σε 104 στην απογραφή του 1970: απ' αυτές, 53 συγκεντρώθηκαν σε τέσσερις κατηγορίες, καθεμιά αντιπρόσωπος ενός διαφορετικού κρατικού επιπέδου. Κατ' αυτό τον τρόπο, τα δομικά υλικά για την οικοδόμηση του νέου ομοσπονδιακού σοβιετικού συστήματος δεν ήταν απλές γεωγραφικές-διοικητικές ενότητες, αλλά μια σειρά από εθνικά εδαφικά («κράτη»).

Αρκετοί πολιτειολόγοι αντιμετωπίζουν το σοβιετικό φεντεραλισμό με σκεπτικισμό. Σύμφωνα με την άποψη του Hugh Seton Watson «τα διάφορα σοβιετικά συντάγματα, συμπεριλαμβανομένου του 1936, ορίζονται “ομοσπονδιακά”, αλλά η Σοβιετική Ένωση δεν ήταν ένα ομόσπονδο κράτος αλλά ένα ενιαίο κράτος. Το ουσιαστικό προαπαιτούμενο μιας ομοσπονδιακής κυβέρνησης —τα εδάφη δεν είναι υποταγμένα στην κεντρική εξουσία αλλά “συντονίζονται” απ' αυτήν —δεν υπήρξε ποτέ. Πέρα απ' αυτό, ο κρατικός μηχανισμός κυριαρχεί στην πραγματικότητα από το Κομμουνιστικό Κόμμα, η οργάνωση του οποίου ήταν αυστηρά κεντρική».

Στην πραγματικότητα, εάν με φεντεραλισμό εννοούμε εδαφική κυριαρχία στο οικονομικό και πολιτικό πεδίο, τίποτα απ' αυτά δεν συναντάμε στην ΕΣΣΔ. Το μονοκομματικό σύστημα, η σχεδιασμένη από το κέντρο οικονομία, και η επιβλητική γραφειοκρατία που έχει εγκατασταθεί στη Μόσχα εμποδίζουν την υλοποίηση μιας πραγματικής ομοσπονδίας. Αλλά ο σοβιετικός φεντεραλισμός γινόταν κατανοητός από διαφορετική οπτική γωνία και οι προθέσεις του ήταν άλλες. Χρησιμοποιείτο δηλαδή σαν μέσο που θα επέτρεπε τη συνύπαρξη ποικίλων εθνοτήτων σ' ένα πολυεθνικό κράτος, και σαν σημαντικό εργαλείο για την πολιτική στελεχών. Για να κατανοήσουμε την αληθινή σημασία του πρέπει να εξετάσουμε ολόκληρο το σύστημα της σοβιετικής πολιτικής για τις εθνότητες, της οποίας ο φεντεραλισμός υπήρξε αναπόσπαστο μέρος.

Οι αρχές και η πρακτική μιας πολιτικής για τις εθνότητες

Η ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ για τις εθνότητες, την οποία εισήγαγε και επεξεργάστηκε η σταλινική διοίκηση, τελειοποίησε ο Chrusciον, ορθολογικοποιήθηκε και μετασχηματίστηκε σε ρουτίνα κατά τη διάρκεια της περιόδου Brezhnev, ίσχυε ακόμη και στα πρώτα δύο ή τρία χρόνια της γκορμπατσοφικής εποχής. Μόνο στο τέλος της δεκαετίας του 1980, όταν τα αυξανόμενα έξοδα αυτής της πολιτικής άρχισαν να συμβάλουν σημαντικά στην κρίση της σοβιετικής κοινωνίας, οι ηγέτες της ΕΣΣΔ αντελήφθησαν απολύτως την ακαταλήλότητά της μπροστά στη νέα κατάσταση. Οι κύριοι στόχοι της σοβιετικής πολιτικής για τις εθνότητες ήταν οι ίδιοι μ' εκείνους που έθετε και θέτει κάθε σύγχρονο πολυεθνικό κράτος. Πρώτον, το κράτος προσπαθεί να εξασφαλίσει την εδαφική ακεραιότητά του αφανίζοντας τα διάφορα εθνικιστικά κινήματα και προπάντων τα αυτονομιστικά. Δεύτερον, όπως συγκεκριμενοποίησε ο Ernest Gellner, «κάθε σύγχρονο κράτος απαιτεί την ύπαρξη ενός πληθυσμού ευκίνητου, εγγράμματου, που σχηματίζει ένα πολιτιστικό αμάλγαμα, και έχει τη δυνατότητα της εναλλαγής». Η διαδικασία του εκσυγχρονισμού επιβάλλει κατ' ανάγκη σ' όλες τις μειοψηφίες μια συγκεκριμένη κουλτούρα, ομοιογενή, υποστηριζόμενη από το κέντρο. Η ιδιαιτερότητα της σοβιετικής πολιτικής για τις εθνότητες συχνά συγκεκριμενοποιήθηκε στην κυρίαρχη ιδεολογία του καθεστώτος, που θεωρεί την εθνότητα φαινόμενο αυστηρά πρόσκαιρο και προβλέπει, σ' ένα απροσδιόριστο μέλλον, την επαναπροσέγγιση και τη σύγχυση των διαφόρων σοβιετικών εθνοτήτων. Ωστόσο, απόπειρες να προσαρμοστεί η πράξη στις θεωρητικές αντιλήψεις έγιναν μόνο σε σχετικά σύντομες φάσεις της

σοβιετικής πολιτικής για τις εθνότητες, η οποία, στο σύνολο θυσίασε την ιδεολογική ουτοπία σε πραγματιστικές θεωρήσεις. Ο κύριος στόχος αυτής της πολιτικής, στην πραγματικότητα, μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι η κινητοποίηση των εθνικών μειονοτήτων προς την κατεύθυνση ενός εκσυγχρονισμού σοβιετικού τύπου, που διατηρεί τον ίδιο καιρό τη συνοχή στο εσωτερικό μιας πολυεθνικής χώρας που περικλείει διαιρέσεις και βαθύτατες μνησικακίες μεταξύ των εθνοτήτων.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΤΡΟΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗΣ. Η παραδοσιακή σοβιετική πολιτική για τις εθνότητες ήταν μια ενιαία πολιτική που εφαρμόστηκε σε μια σειρά διαφόρων εθνικών ομάδων. Το ίδιο κοινωνικο-οικονομικό μοντέλο, οι ίδιοι θεσμοί, ανάλογοι οικονομικοί μέθοδοι και στρατηγικές βιομηχανοποίησης επεβλήθησαν σ' όλες τις μεγάλες εθνότητες της χώρας. Καθ' όλη τη διάρκεια της σοβιετικής ιστορίας, η πολιτική για τις εθνότητες καθορίστηκε από την τάση που είχε το κράτος να καταστείλει, με καταναγκαστικά μέσα, τις ομάδες που διαφωνούσαν και αντετίθεντο στο πολυεθνικό κράτος. Ο ρόλος των κεντρικών εξουσιών την εποχή του Στάλιν, με τον ισχυρό κατασταλτικό μηχανισμό τους, που συνίστατο στην κτηνώδη καταστροφή της εθνικής αντίθεσης, είτε πραγματικής, είτε φανταστικής, έχει περιγραφεί και τεκμηριωθεί πάρα πολύ καλά ώστε είναι ανώφελο να μιλήσουμε για αυτό εδώ. Προς το τέλος της δεκαετίας του 1950, κατά τη διάρκεια της αποσταλινοποίησης, ο Chrusciov περιόρισε σ' αξιοσημείωτο βαθμό τη χρήση του μαζικού τρόμου στη διακυβέρνηση της σοβιετικής κοινωνίας· κατά τη διάρκεια των τριών επόμενων δεκαετιών ο καταναγκαστικός μηχανισμός, προπάντων η KGB, γίνεται λιγότερο αυστηρός αλλά και λιγότερο ορατός, παραμένει όμως βασικό εργαλείο εκφοβισμού, επειδή εξακολουθεί να δίνει στον κόσμο να καταλάβει αυτό που θα μπορούσε να συμβεί εάν ξεπερνούντουσαν τα όρια της παραδεκτής κατεύθυνσης.

Η αποσταλινοποίηση προφανώς διέυρνε το βασίλειο της ανοχής, αλλά η καταστολή της εθνικής διαφωνίας δεν περιορίστηκε από τη στιγμή που, όπως έγραψε ο Alexander Motyl, «το σοβιετικό κράτος δεν παρέλειψε ποτέ να εκδηλώσει την ακραία αντίθεσή του προς το μη ρωσικό εθνικισμό». Η κεντρική εξουσία επεξεργάστηκε, σοφιστικές μεθόδους για την επιτήρηση των γηγενών πολιτικών élite και των καλλιεργημένων μεσαίων τάξεων, καταστέλλοντας ανηλεώς κάθε απόπειρα προπαγάνδας της εθνικής ιδέας, ή συγκέντρωσε τα απαραίτητα στοιχεία για να καταδιώξει τους προπαγανδιστές της ανεξαρτησίας. Ο ρόλος του καταναγκαστικού μηχανισμού στην υποστήριξη της πολιτικής για τις εθνότητες υπήρξε καθοριστικός. Ωστόσο, η εικόνα που κυριάρχησε στο εσωτερικό άρχισε να υποχωρεί μόνο στο τέλος της δεκαετίας του

1980 και δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο με τους όρους του τρόμου και της καταστολής. Περισσότερο σημαντική είναι η επίδραση την οποία άσκησαν στην πολιτική για τις εθνότητες, σ' όλη τη διάρκεια της σοβιετικής ιστορίας, δυο παράγοντες: η οικονομία, που με τη σχετική ζωτικότητα της δημιουργούσε τις απαραίτητες πηγές ώστε η κεντρική εξουσία να γίνεται επιθυμητή, ή τουλάχιστον αποδεκτή, στο πολυεθνικό κράτος σε τομείς κλειδιά για τις εθνικές μειονότητες και η στρωμάτωση, την οποία ενεθάρρυνε το κράτος, που εξασθένιζε την ικανότητα των μεγάλων εθνοτήτων να δρουν ως ενιαίες εθνότητες που υπερασπίζονται τα συμφέροντά τους.

Η ΘΕΣΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΙΔΙΟΤΗΤΑΣ. Μεταξύ των θεσμικών διατάξεων που επέτρεψαν να εφαρμοστεί αποτελεσματικά η πολιτική για τις εθνότητες, ιδιαίτερη προσοχή αξίζουν η σοβιετική ομοσπονδιακή δομή και το σύστημα των διαβατηρίων εσωτερικού, που καταγράφουν την εθνική προέλευση κάθε πολίτη. Στη σοβιετική κοινωνία η εθνική ιδιότητα θεσμοποιήθηκε σε συλλογικό επίπεδο με τη δημιουργία εθνικο-εδαφικής οντότητας που αποτελεί ένα δεσμό μεταξύ των εθνοτήτων και των εδαφών τους, και σε ατομικό επίπεδο με την εισαγωγή μιας εθνικής ιδιότητας που αναγνωρίζεται επίσημα για τον κάθε σοβιετικό πολίτη.

Μιλήσαμε ήδη για τη γέννηση του σοβιετικού φεντεραλισμού. Σήμερα, η ΕΣΣΔ, παραμένει ένα ομοσπονδιακό κράτος που αποτελείται από 15 δημοκρατίες της Ένωσης κι από έναν αστερισμό μικρότερων εθνικών ενοτήτων. Το δημοκρατικό status της Ένωσης είναι το πλέον προσιτό για μια σοβιετική εθνότητα: οι άλλες μορφές καταστατικών, όπως οι αυτόνομες δημοκρατίες, οι αυτόνομες επαρχίες και οι εθνότητες με διοικητική περιφέρεια, κατέχουν πολύ κατώτερη θέση και τα δικαιώματά τους και οι σφαίρες της δικαιοδοσίας τους δεν έχουν επαρκώς προσδιοριστεί και, κατά συνέπεια, δεν έχουν κωδικοποιηθεί.

Φυσικά, ο σοβιετικός φεντεραλισμός δεν εγγυάται την οικονομική ή πολιτική αυτονομία των διαφόρων εθνοτήτων στα όρια των παραδοσιακών εδαφών τους. Μάλλον γίνεται κατανοητός ως μέσο που συμβάλλει στη συμβίωση ποικίλων εθνοτήτων σ' ένα ενιαίο πολυεθνικό κράτος, στο οποίο οι δημοκρατίες της Ένωσης είναι ψηφίδες στο μωσαϊκό της κεντρικής σχεδιοποίησης κι ένα χρήσιμο εργαλείο για την επιλογή στελεχών.

Η καταγραφή της εθνικής προέλευσης με το διαβατήριο εσωτερικού εισήχθη από το σταλινικό καθεστώς το 1932 και έγινε πραγματικότητα στα μέσα της δεκαετίας του 1930. Αρχικά, η εθνότητα που καταγράφεται, επιλέγεται λίγο ως πολύ με βάση τον εθελοντικό αυτοκαθορισμό. Το μέτρο αυτό δικαιολογήθηκε από την ανάγκη να υπάρξει εγγύηση για κάποια ιδιαίτερα δικαιώ-

ματα εθνικών μειονοτήτων, προπάντων το δικαίωμα αντιπροσώπευσης στο σύστημα της ανώτατης εκπαίδευσης και στην τοπική γραφειοκρατία. Ωστόσο, μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, η ελεύθερη επιλογή της εθνικής ταυτότητας ή η τροποποίηση εκείνης που είχε καταγραφεί, απαγορεύτηκαν αιφνιδιαστικά. Σύμφωνα με τη διάταξη για τα διαβατήρια που ισχύει τα τελευταία πενήντα χρόνια, η εθνική ταυτότητα ενός πολίτη καταγράφεται αυστηρά με βάση τα αναγράφόμενα στα διαβατήρια των γονιών του, δίχως αναφορά στην κουλτούρα, στη μητρική γλώσσα, στη θρησκεία, ή στις προσωπικές προτιμήσεις. Είναι ξεκάθαρο ότι η συγγένεια «είναι μια κοινωνική κατηγορία μάλλον παρά βιολογική, που δεν προσδιορίζεται από τη γέννηση αλλά διαμορφώνεται κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης του ατόμου και ιδιαίτερα σε μια μακρά περίοδο γενεών». Το σοβιετικό κράτος ωστόσο θεωρούσε ανέκαθεν ότι η εθνότητα ήταν ένα χαρακτηριστικό που μπορούσε να αποδοθεί από τα έξω, στο μέτρο που ορίζεται από τη γέννηση. Εξ αυτού έπεται ότι τα σχήματα εθνικής ταυτότητας που διαμορφώθηκαν στα χρόνια του 1930 καθορίζουν άπαξ δια παντός, την επίσημα καταχωρημένη εθνότητα των επόμενων γενεών. Με τον τρόπο αυτό, η σοβιετική γραφειοκρατία απέκτησε ένα μοναδικό εργαλείο για να εισάγει και να καταστήσει πραγματική μια ιδιαίτερου τύπου πολιτική για τις εθνότητες. Η καταχώρηση της εθνικής ιδιότητας σε διαβατήρια συνετέλεσε στη χάραξη αυστηρών ορίων μεταξύ των εθνικών ομάδων, προμήθευσε ένα ουσιαστικό σημείο αναφοράς για τον εθνικό αυτοπροσδιορισμό και προσέφερε μια αντικειμενική βάση για την πολιτική του προνομιστικού χειρισμού των εθνοτήτων, στο περιβάλλον των αντιστοίχων εδαφών. Η θεσμοποίηση της εθνικής ιδιότητας εσήμαινε τη δημιουργία απαιτούμενων για την εφαρμογή μιας εθνικής πολιτικής που θα συνεδίαζε αντικειμενικά μέτρα και τεχνικές ολοκλήρωσης, με σκοπό να προλάβει τη διαμόρφωση συμμαχιών μεταξύ γειτονικών εθνικών ομάδων, να υπονομεύσει την ικανότητά τους να δρουν ως ενιαίες εθνότητες, και να υποτάξει στο σοβιετικό καθεστώς τους τομείς κλειδιά των εθνικών μειονοτήτων.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΑΤΑΤΕΜΑΧΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΘΝΟΤΗΤΕΣ. Η αναμφισβήτητη επιτυχία που είχε η πολιτική για τις εθνότητες σ' ό,τι αφορά τον έλεγχο και το περιεχόμενο του εθνικισμού της εθνότητας εξαρτήθηκε κατά μεγάλο μέρος από τα θεσμικά μέτρα που κατατεμάχισαν την κοινωνία και που σαν μοχλούς είχαν την εθνότητα και την κοινωνική τάξη. Πρώτα, οι ανθενωτικές πλευρές του συστήματος των διαβατηρίων, επειδή η καταγραφή της εθνικής προέλευσης ως βιολογικής κατηγορίας σύμφωνα με την αρχή του «αίματος», κατασκεύασε ισχυρές διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων, προλαμβάνοντας τις διαδικασίες της εθνικής αφο-

μοίωσης και την αλλαγή της εθνικής ταυτότητας. Δεύτερον, ολόκληρο το ομοσπονδιακό πολιτικό-διοικητικό σύστημα είναι μια δομή που προωθεί την εθνική ανισότητα. Οι εθνικές ομάδες διακρίνονται μεταξύ εκείνων που κατέχουν ένα αναγνωρισμένο έδαφος και μια ορισμένη θέση, στην ιεραρχία των κρατικών σχηματισμών, και εκείνων που στερούνται όλων αυτών. Οι ομάδες του πρώτου τύπου κατατάσσονται σε μια ιεραρχική κλίμακα τεσσάρων επιπέδων, καθένα από τα οποία εξασφαλίζει διαφορετικά δικαιώματα και προνόμια. Επιπλέον, τα όρια ανάμεσα στα εθνικά εδάφη χαράσσονται με αυθαίρετο τρόπο, συχνά στη βάση της πολιτικής του *διαίρει και βασίλευε* σε προφανή αντίθεση με τις ιστορικές παραδόσεις και την υπάρχουσα εθνικο-δημογραφική κατάσταση. Σε διάφορες περιοχές, προπάντων στην κεντρική Ασία, η πολιτική αυτή κατόρθωσε να εμποδίσει τη διαμόρφωση υπερεθνικών συσπειρώσεων και συμμαχιών επικίνδυνων για το ενιαίο κράτος. Δεν θα πρέπει στη συνέχεια να λησμονούμε ότι η πολιτική για τις εθνότητες είχε συνδυαστεί με γραφειοκρατικά μέτρα που έτειναν να στοιβαδοποιούν κάθε εθνική ομάδα κατά τάξη και έδαφος. Έτσι, σ' όλες τις δημοκρατίες ανυψώθηκαν κοινωνικά και γεωγραφικά εμπόδια, που έδρασαν για πενήντα χρόνια, ανάμεσα στον αστικό πληθυσμό και τους κατοίκους των κολχόζ. Αυτοί οι τελευταίοι δεν είχαν το δικαίωμα διαβατηρίου για το εσωτερικό και δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν την ύπαιθρο, ενώ στους κατοίκους των πόλεων είχε απαγορευθεί να αγοράζουν ή να οικοδομούν σπίτια στις αγροτικές ζώνες.

Το αποκαλούμενο «σύστημα των κλειστών πόλεων» —κατά το οποίο ο πολίτης για να κατοικήσει μόνιμα σ' ένα μεγάλο αστικό κέντρο, συμπεριλαμβανομένων των μητροπόλεων όλων των δημοκρατιών, πρέπει να είναι εφοδιασμένος με μια κοινωνική άδεια— αντιπροσωπεύει ένα άλλο σημαντικό ανθενωτικό μέτρο. Το σύστημα κατασκευάζει στο περιβάλλον καθεμιάς εθνότητας ένα σημαντικό εδαφικό και κοινωνικό εμπόδιο μεταξύ των πτυχιούχων των πανεπιστημίων, που κανονικά ζουν στις κλειστές πόλεις, και στον υπόλοιπο πληθυσμό: η προνομιωκή άνοδος των μεσαίων τάξεων στην ανωτάτη εκπαίδευση και στις θέσεις εργασίας μεταβιβάζεται κατ' αυτό τον τρόπο από τη μια γενιά στην άλλη.

Τελικά, επεξεργάστηκαν μια σειρά πρακτικών και ειδικών μηχανισμών, προκειμένου να ελέγξουν τις εθνικές πολιτικές élite και να τις εξαρτήσουν απόλυτα από την κεντρική εξουσία, στερώντας τις στο μεταξύ από την εθνική βάση της εξουσίας τους και αυξάνοντας την κοινωνική απόσταση που τις χώριζε από τον υπόλοιπο τοπικό πληθυσμό.

Συγχρόνως, η πολιτική για τις εθνότητες περιελάμβανε αρκετές τεχνικές ολοκλήρωσης με σκοπό τη διατήρηση της εσωτερικής σταθερότητας της πολυεθνικής αυτοκρατορίας. Ήδη από την αρχή, ο σοβιετικός φεντεραλισμός

προώθησε μια πολιτική προνομιακού χειρισμού των γηγενών εθνοτήτων, στα αντίστοιχα εδάφη, σ' ό,τι αφορούσε την άνοδο στην ανωτάτη εκπαίδευση, στα επαγγέλματα και στις διευθυντικές και διοικητικές θέσεις. Ένα ιδιαίτερο σύστημα θέσεων για την ανωτάτη εκπαίδευση που ευνοούσε τον αυτόχθονα πληθυσμό εμφανίστηκε στη δεκαετία του '20, μαζί μ' ένα εντατικό πρόγραμμα που επιδίωκε να επαυνώσει με γηγενή στοιχεία την τοπική διοίκηση. Στη μετα-σταλινική περίοδο, αυτή η πολιτική της προνομιακής μεταχείρισης των εθνοτήτων στο περιβάλλον των αντιστοίχων δημοκρατιών ενισχύθηκε. Η βασική στρατηγική συνίστατο στην κατασκευή ενός θεσμικού ισομορφισμού σ' όλες τις δημοκρατίες της Ένωσης, αποφεύγοντας έτσι κάθε διαίρεση της εργασίας που θα στηριζόταν σ' εθνικές βάσεις. Όλες οι δημοκρατίες απέκτησαν ταυτόσημες δομές στους τομείς της κρατικής οργάνωσης, της γραφειοκρατίας και της εκπαίδευσης: ανάλογοι θεσμοί δημιουργήθηκαν για την έρευνα και την ανάπτυξη (που συμπεριελάμβαναν τις Ακαδημίες επιστημών, καθεμιά από τις οποίες διέθετε όλα τα ινστιτούτα έρευνας): παρόμοιοι οργανισμοί αναπτύχθηκαν για την παραγωγή και τη διανομή της κουλτούρας, από τους κρατικούς εκδοτικούς οίκους ως τα υπουργεία, τις ενώσεις συγγραφέων, καλλιτεχνών, αρχιτεκτόνων, κλπ. Σκοπός όλων αυτών ήταν η επιτυχία μιας ολόπλευρης και ισοδύναμης ανάπτυξης για όλες τις δημοκρατίες, με την εφαρμογή μιας ήπιας μορφής αναδιανομής από τις προοδευμένες δημοκρατίες προς τις άλλες. Μελέτες που έγιναν για τη σοβιετική πολιτική του προϋπολογισμού και των επενδύσεων απέδειξαν ότι μολονότι καμιά από τις δημοκρατίες δεν διακρινόταν ιδιαίτερα στον ανταγωνισμό για τις κρατικές επενδύσεις, οι φτωχότερες είχαν υψηλότερα επιτόκια.

Η κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη των δημοκρατιών, επομένως, θεωρήθηκε πάντοτε σαν ένα μέσο για την προώθηση της ισότητας μεταξύ των εθνοτήτων και για την ολοκλήρωσή τους στο σοβιετικό σύστημα. Αυτή η πολιτική της ισοπέδωσης, αν και δεν πέτυχε το διακηρυγμένο σκοπό της, δημιούργησε ωστόσο μια αξιοσημείωτη ομοιογένεια στις κρατικές δομές των δημοκρατιών. Είναι σημαντικό το γεγονός πως τη δεκαετία του 1980 ο αριθμός των πτυχιούχων με ειδικευση, δηλαδή η νέα μεσαία τάξη, αυξήθηκε σημαντικά στις λιγότερο ανεπτυγμένες δημοκρατίες, πλησιάζοντας όλο και περισσότερο το επίπεδο της Ρωσίας. Αυτό δείχνει ότι η πολιτική για τις εθνότητες γινόταν κατανοητή σαν ταξική πολιτική που απέβλεπε στην ολική ενσωμάτωση των τοπικών πολιτικών élite και των καλλιεργημένων μεσαίων τάξεων στο σοβιετικό καθεστώς.

Οποιαδήποτε ομάδα ή κοινωνική τάξη που ανήκε σε μια ορισμένη εθνότητα μπορεί να είχε ασπαστεί εθνικιστικά αισθήματα και να είχε διαχωριστικές επιδιώξεις. Η εθνική συγγένεια, που κάποτε είχε πολιτικοποιηθεί, γίνεται ένα

γεγονός της ζωής, πραγματικό όπως κάθε άλλη υλική ενασχόληση. Κατά τον Alexander Motyl, η εθνική συγγένεια αποκτά μια ψυχολογική οντότητα, σχεδόν αρχέγονη. Ωστόσο, οι διάφορες ομάδες και κοινωνικές τάξεις κατανοούν τις εθνικιστικές ιδέες με διαφορετικούς τρόπους, δομικά καθορισμένους. Ο κεντρικός ρόλος των καλλιεργημένων τάξεων και της αυτόχθονης διανόησης στην κινητοποίηση του τοπικού πληθυσμού και στην οργάνωση αποσχιστικών κινήματων είναι πολύ γνωστός. Η δομική θέση των καλλιεργημένων τάξεων, κύριων φορέων μιας «κουλτούρας που έχει γίνει αποδεκτή, που έχει καταγραφεί και μεταβιβαστεί με το σύστημα της εκπαίδευσης», τις καθιστά ευαίσθητες στις εκολήσεις του εθνικισμού στις βιομηχανικές κοινωνίες (Gellner). Σύμφωνα με τον Miroslav Hroch (και οι παλαιές και οι νέες μεσαίες τάξεις γίνονται οι κύριοι υποστηρικτές του “εθνικισμού”»), τόσο στα έθνη-κράτη όσο και στα μικρότερα όπου έχει αρχίσει μια διαδικασία εθνικής ανοικοδόμησης. Η σοβιετική κοινωνιολογική έρευνα επιβεβαιώνει τα συμπεράσματα των δυτικών μελετητών, ότι δηλαδή στην ΕΣΣΔ, όπως σε άλλα σύγχρονα πολυεθνικά κράτη, οι τοπικές πολιτικές élite και οι μεσαίες τάξεις είναι οι ομάδες που έχουν την κύρια ευθύνη για την εθνική πολιτικοποίηση και την τάση να χρησιμοποιούν τον εθνικισμό σαν εργαλείο ανταγωνισμού με τις άλλες εθνότητες, προκειμένου να επιτύχουν οικονομικά και πολιτικά προνόμια.

Η πολιτική της προνομιστικής μεταχείρισης των εθνοτήτων στα αντίστοιχα εδάφη σχεδιάστηκε με σκοπό να ενσωματώσει τα πιο καλλιεργημένα και φιλόδοξα στοιχεία κάθε εθνικής ομάδας στις τοπικές πολιτικές élite και στις μεσαίες τάξεις. Από τα μέσα της δεκαετίας του '50 το μεγαλύτερο μέρος των ευθυνών, συμπεριλαμβανομένων των κυβερνητικών, ανήκουν σε μέλη της κυρίαρχης εθνότητας σ' όλες τις δημοκρατίες. Οι τοπικές πολιτικές élite που διαμορφώθηκαν καταναγκαστικά από τον κεντρικό μηχανισμό του κόμματος, παραμένουν προσκολλημένες στην κεντρική εξουσία μάλλον παρά στην εθνότητά τους, και επομένως ακολουθούν πιστά τις εντολές της Μόσχας. Πέραν αυτού, ένα καλά οργανωμένο σύστημα ελέγχου καθιστά πολύ επικίνδυνη και σχεδόν απίθανη κάθε απόπειρα των τοπικών élite να ενθαρρύνουν εθνικιστικά αισθήματα και προσανατολισμούς. Επιπλέον, προστατεύοντας τα συμφέροντα των τοπικών élite και των μεσαίων στρωμάτων στους τομείς της εκπαίδευσης και της απασχόλησης, η πολιτική για τις εθνότητες πέτυχε να ενσωματώσει στο πολιτικό καθεστώς τις πιο δεκτικές στις εθνικιστικές ιδέες ομάδες, ή τουλάχιστον να ουδετεροποιήσει τις αποσχιστικές επιδιώξεις.

Ο έλεγχος της ανώτατης εκπαίδευσης υπήρξε πάντοτε μια κρίσιμη πλευρά της πολιτικής για τις εθνότητες. Για δεκαετίες ο συναγωνισμός μεταξύ των υποψηφίων των διαφόρων εθνικών ομάδων για την επιτυχία στα πανεπιστήμια ρυθμιζόταν από ένα αναλογικού τύπου σύστημα που ευνοούσε τις εθνότητες

οι οποίες κατοικούσαν στη δημοκρατία τους. Τελικά, η κεντρική ηγεσία προέβλεψε τη δημιουργία θέσεων για τα μέλη της *intelligenzia*, με το να διευρύνει την τοπική γραφειοκρατία, να ιδρύει Ακαδημίες επιστημών και κέντρα έρευνας και να υποστηρίζει τις τοπικές ενώσεις συγγραφέων, ζωγράφων, κινηματογραφιστών κ.λπ. και κατά συνέπεια αποφεύχθηκε κατά μεγάλο μέρος από την πλειοψηφία η δημιουργία μιας εκρηκτικής κατάστασης και εμποδίστηκε η κοινωνική κινητοποίηση των πιο καλλιεργημένων εκπροσώπων των εθνικών μειονοτήτων.

Η ομοσπονδιακή δομή, η καταγραφή των εθνοτήτων στο διαβατήριο εσωτερικού, ο προνομιακός χειρισμός των εθνικών ομάδων στα εδάφη τους και η υπεράσπιση των εκπαιδευτικών και επαγγελματιών συμφερόντων των τοπικών μεσαίων τάξεων και των πολιτικών *élite*, συνέβαλαν συνολικά στο να διατηρηθούν στην ΕΣΣΔ σταθερές οι σχέσεις μεταξύ των εθνοτήτων. Ο ισχυρός καταναγκαστικός μηχανισμός πέτυχε προφανώς να εξαφανίσει τις δραστηριότητες των διαφωνούντων εθνικών ομάδων, να παύσει και να τιμωρήσει εκείνους τους τοπικούς ηγέτες που προσπάθησαν να οικοδομήσουν μια εθνική βάση και μια εθνική εξουσία. Κατά τη διάρκεια της περιόδου Μπρέζνιεφ, οι σοβιετικοί θεσμοί επέδειξαν μια φαινομενικά απεριόριστη ικανότητα να αντιτάσσονται σε εθνικισμούς, επιτυγχάνοντας να διατηρούν τις εντάσεις μεταξύ των εθνοτήτων σ' ένα σχετικά χαμηλό επίπεδο. Από τη μεριά τους, οι «εδαφικές» εθνότητες, που διατήρησαν σε κάποιο μέτρο μια αυτόνομη εθνική ύπαρξη, έμαθαν να χειρίζονται για δικό τους όφελος τη σοβιετική πολιτική για τις εθνότητες. Αυτή η τελευταία υπήρξε μια ομοιόμορφη πολιτική που εφαρμόστηκε σε διάφορες εθνικές ομάδες που, σε μια περίοδο ανάπτυξης και σχετικής αφθονίας των πηγών, αποδείχθηκε ικανή να δημιουργήσει το αναγκαίο επίπεδο συναίνεσης.

Τα μεγαλύτερα σφάλματα της πολιτικής για τις εθνότητες

ΜΟΛΙΣ Η ΗΓΕΣΙΑ ΑΡΧΙΣΕ ΝΑ ΠΡΩΘΕΙ σημαντικές μεταρρυθμίσεις, αποκαλύφθηκε η ακαταλληλότητα της πολιτικής για τις εθνότητες σε σχέση με τις απαιτήσεις της οικονομικής και πολιτικής αναδόμησης. Η περεστρόικα αποκάλυψε αλλά και επιδείνωσε μερικά από τα σφάλματα της πολιτικής αυτής. Πρώτον, σ' ό,τι αφορά τις εθνικές σχέσεις η παραδοσιακή πολιτική διατήρησε ουσιαστικά το *status quo* παρά τον πολλαπλασιασμό των εντάσεων μεταξύ των εθνοτήτων, η πολιτική αυτή δεν αντιμετώπισε τις δομικές βάσεις, αλλά πίεσε μόνο τα συμπτώματα, απειλώντας την ικανότητα των εθνικών ομάδων να δρουν σαν ενιαίες εθνότητες.

Στις δεδομένες από την οικονομική κρίση συνθήκες, το παλιό «κοινωνικό συμβόλαιο» μεταξύ καθεστώτος και πληθυσμού δεν μπορεί πια να διατηρηθεί, επειδή το πολιτικό και οικονομικό κόστος είναι αβάσταχτο. Δεύτερον, αποκαλύπτεται όλο και περισσότερο ότι η πολιτική για τις εθνότητες συντήρησε και συχνά οδήγησε σε όξυνση τις περιφερειακές ανισότητες. Δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά, αφού επρόκειτο για μια ουσιαστικά ομοιόμορφη πολιτική που εφαρμόζοταν σε πολύ διαφορετικές εθνικές ομάδες, οι οποίες περνούσαν από διαφορετικές φάσεις κοινωνικο-οικονομικής εξέλιξης. Σήμερα πολλοί σοβιετικοί μελετητές ασκούν κριτική σ' αυτή την ομοιομορφία, αποκαλύπτοντας όχι μόνο την αποτυχία της παλιάς πολιτικής να περιορίσει τις ανισότητες μεταξύ των δημοκρατιών, αλλά και την αναποτελεσματικότητά της. Επιπλέον, οι πολιτικές που συνδυάζαν την καταγραφή της εθνικότητας στο διαβατήριο εσωτερικού με τον ευνοϊκό χειρισμό που επιφυλασσόταν για τις κυρίαρχες εθνότητες στο περιβάλλον των αντιστοίχων εδαφών δέχθηκαν τα τελευταία χρόνια πολύ ισχυρά πλήγματα. Τα μέτρα αυτά αποδείχθηκαν αντιαξιοκρατικά στην ουσία τους και σ' ό,τι αφορά τα αποτελέσματά τους —όπως αναγνώρισε ο ίδιος ο Γορμაციον— μειώθηκε το κύρος της παραγωγικής εργασίας και επιβεβαιώθηκε η διάδοση μιας παρασιτικής διανοητικής κατάστασης. Επιπλέον, οι πολιτικές αυτές προκάλεσαν έντονη δυσaréσκεια στις μειονότητες που δεν κατέχουν γη και μεταξύ των πολιτών που κατοικούσαν σε «ξένες» δημοκρατίες.

Σε πολλές περιπτώσεις είχαμε μια διαίρεση εργασίας που θα μπορούσε να προκαλέσει εκρήξεις (όπως στο Ταλλίν, πρωτεύουσα της Εσθονίας, και στην Τασκένδη στο Ουζμπεκιστάν), όπου η αυτόχθονη εθνότητα είχε το μονοπώλιο των θέσεων εργασίας και στα επαγγέλματα που απαιτούσαν πτυχιούχους, ενώ οι μετανάστες, κυρίως Ρώσοι, είχαν σχεδόν εξ ολοκλήρου χειρωνακτική απασχόληση. Η κατάσταση εντάθηκε περισσότερο στις περιφέρειες όπου η γηγενής εθνότητα, εξ αιτίας της μετανάστευσης άλλων εθνικών ομάδων, μετασχηματίστηκε σε μειοψηφία: για παράδειγμα, στο Καζακτσάν και στην Ζακούτσια, όπου συνέβησαν οι πρώτες εθνικές αναταραχές στην εποχή του Γορμაციον. Εδώ η κακή κατάσταση της αυτόχθονης εθνότητας, που φοβάται για τα προνόμιά της και αναμφίβολα για την επιβίωσή της, συνδυάζεται με το οξύτατο συναίσθημα της αδικίας που προκαλείται από την παρουσία της ξένης πλειοψηφίας.

Τελικά, η απόπειρα να ενσωματωθούν οι εθνικές καλλιεργημένες τάξεις με τον εξαναγκασμό που ασκούσε σ' αυτές η γιγάντια σοβιετική γραφειοκρατία έχασε κάθε νόημα. Αντιθέτως, η σημερινή κατανομή της εργατικής δύναμης στην ΕΣΣΔ, όπου ένας στους έξι απασχολείται στο γραφειοκρατικό μηχανισμό, επιβάλλει ένα δραστικό περιορισμό του τομέα αυτού. Έτσι η Σοβιετική

Ένωση αποτελεί ακόμα ένα παράδειγμα πανουργίας της ιστορίας: αυτές οι ίδιες κοινωνικές πολιτικές που κάποτε εθεωρούντο πρόσφορες για την εσωτερική σταθερότητα έφεραν τα αντίθετα αποτελέσματα, προκαλώντας αστάθεια και οξύτατες εντάσεις.

Αυτή η σύντομη ανάλυση επιτρέπει την εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων. Πρώτον, αυτή η εθνική πολιτική προώθησε μια ιδιαίτερη διαδικασία εθνικής ανοικοδόμησης. Όπως παρατήρησε ο Ronald Suny, η εθνική ανοικοδόμηση, όπως και η διαμόρφωση μιας εθνικής ταυτότητας, για πολλούς από τους λαούς της ρωσικής αυτοκρατορίας συνέβη μάλλον κατά τη σοβιετική περίοδο παρά κατά τη διάρκεια των χρόνων που προηγήθηκαν του εμφυλίου πολέμου. Από τη μια πλευρά το σοβιετικό κράτος επέβαλε μια τυπική εθνική συνοχή, ύψωσε αζεπέραστα εμπόδια μεταξύ των διαφόρων εθνικών ομάδων και εγκαίνιασε ένα δεσμό διοικητικού τύπου μεταξύ των ατόμων και των σχετικών εθνοτήτων. Κατά συνέπεια, σε κάθε δημοκρατία εμφανίστηκαν οι προϋποθέσεις για μια ανεξάρτητη οντότητα: μια καλλιεργημένη μεσαία τάξη και μια τοπική πολιτική élite, μια σειρά από πολιτικο-διοικητικές ενότητες κατοικούμενες από ιθαγενείς πληθυσμούς και μια αδιάκοπη πολιτιστική παράδοση, που εκφραζόταν με την εθνική γλώσσα. Από την άλλη πλευρά, η κεντρική εξουσία επεξεργάστηκε αποτελεσματικές τεχνικές για να ελέγξει τη σύνθεση και τη δραστηριότητα των πολιτικών διοικήσεων και να εμποδίσει τις ποικίλες εθνικές ομάδες να δρουν σαν ενιαίες εθνότητες προκειμένου να υπερασπίσουν τα εθνικά συμφέροντά τους. Κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της δεκαετίας του 1980, ωστόσο, εξαντλήθηκαν οι πηγές που χρειαζόντο για να διατηρηθεί η ανοδική πορεία του σοβιετικού συστήματος. Σ' αυτές τις νέες συνθήκες η παραδοσιακή πολιτική για τις εθνότητες, της οποίας η επιτυχία συνδέθηκε με μια ισχυρή κεντρική εξουσία, η οποία επεξεργάστηκε μια στρατηγική διαρκούς οικονομικής ανάπτυξης, δεν ήταν πλέον λειτουργική και συμφέρουσα στο καθεστώς. Η χρήση της σοβιετικής κοινωνίας επιδεινώθηκε και εξ αιτίας των αυξανόμενων εξόδων που συνεπαγόταν η πολιτική αυτή. Η κατεδάφιση της έγινε για το λόγο αυτό ένα από τα πιο επείγοντα καθήκοντα, μολοντί δεν αναγνωρίζονται*, της περεστρόικα.

*Το κείμενο αυτό δημοσιεύθηκε τον Απρίλιο του 1991, πριν δηλαδή τα γεγονότα του Αυ-

γούστου 1991.

Απόδοση στην ελληνική: Κωνστ. Αντ. Κατσουράς

